

Kant, Extraterrestrials, Evolution and Racial Theory

Abstract: The paper is focused on the context, character and consequences of Kant's reflections on human races. The text deals with the sources of Kant's theory of races in the science and philosophy of the 18th century and seeks an answer to the question whether Kant's understanding of biological species can be considered a forerunner of Darwinian evolutionary theory. A closer examination of Kant's philosophy points to a contradiction between his ideas about the hierarchy of human races according to their qualities and abilities on the one hand and Kant's ethical theory, universalism and cosmopolitanism on the other. An interesting consequence of Kant's view of nature is the application of a hierarchical scheme and elements of environmentalist reasoning to extraterrestrial beings.

Keywords: Evolution, Hierarchy, Kant, Racial theory

Abstrakt: Príspevok je zameraný na kontext, charakter a dôsledky Kantových úvah o ľudských rasách. Text sa zaoberá zdrojmi Kantovej teórie rás vo vede a filozofii 18. storočia a hľadá odpoveď na otázku, či Kantovo chápanie biologických druhov môže byť považované za predzvesť darwinovskej evolučnej teórie. Bližšie skúmanie Kantovej filozofie poukazuje na rozpor medzi jeho myšlienkami o hierarchii ľudských rás podľa ich vlastností a schopností na jednej strane a Kantovou etikou teóriou, univerzalizmom a kozmopolitizmom na strane druhej. Zaujímavým dôsledkom Kantovho nazerania na prírodu je uplatnenie hierarchickej schémy a prvkov environmentalistického uvažovania aj na mimozemské bytosti.

Kľúčové slová: hierarchia, evolúcia, hierarchia, Kant, rasová teória

Pri čítaní tretej kapitoly Kantových *Všeobecných dejín prírody a teórie nebies* môže čitateľa prekvapiť, ba možno aj trochu pobaviť, akým spôsobom Kant uvažuje o fyzikálnych a mentálnych vlastnostiach mimozemských obyvateľov planét Slnčnej sústavy. A hoci sa Kant neskôr od tejto kapitoly (ako aj od niektorých pasáží z iných častí knihy) viac-menej dištancoval a nepovažoval ju za dobre zdôvodnenú, predsa len je v nej obsiahnutá istá črta Kantovho uvažovania, ktorá si zaslúži pozornosť. Nejde tu totiž o svojvoľnú fabuláciu – Kantova špekulácia o rozmanitom výzore, stavbe tela, ale aj o nerovnakých poznávacích schopnostiach mimozemských bytostí, a to v závislosti od podmienok, ktoré panujú na jednotlivých planétach, dobre zapadá do kontextu skúmania v oblasti filozofie prírody, antropológie, sociálno-politickej filozofie či etiky. Kantovskí mimozemšťania navodzujú mnoho otázok a tém, ktoré Kant v rôznej miere a v rôznych obdobiach svojej tvorby rozpracoval. Z nich spomeňme problém plurality a rozmanitosti v prírode, myšlienku vývoja živej a neživej prírody, koncepciu odlišnosti ľudských rás ako aj rás mimozemských racionálnych bytostí, ideu vzťahu rovnakosti a inakosti, v neposlednom rade tiež previazanosť materiálnej (fyzikálnej, geografickej, biologickej) a kultúrnej sféry. To všetko sa pretavilo do Kantovho nazerania na rôzne ľudské aj mimoludské rasy. Ukazuje sa tiež, že v prípade úvah o ľudských rasách nebol ani Kant – napriek vysokému stupňu svojej intelektuálnej autonómnosti – imúnny voči dobovým stereotypom a myšlienkovým konvenciám. Zámerom tohto článku je ukázať, ako sa Kantovo filozofické a prírodovedné pozadie prepájalo a konkretizovalo v otázke ľudskej (prípadne aj mimozemskej) rasy a aké dôsledky z toho vyplývajú.

I.

Kantov príspevok k skúmaniu vesmíru, ale aj pozemských prírodných dejov a špeciálne človeka ako druhu, nadväzoval na výsledky, ktoré dosiahla veda na prelome 17. a 18. storočia. Prirodzene, tou najvýraznejšou a originálnou Kantovou stopou v dejinách vedy je jeho dielo *Všeobecné dejiny prírody a teória nebies*. Aj keď Kantove úvahy o mimozemskom živote a mimozemskej inteligencii ani zďaleka nepatria medzi najcitovanejšie a najužívanejšie pasáže jeho *Všeobecných dejín*, predsa len prinášajú so sebou ďalekosiahlejšie témy, ktoré presahujú rovinu konkrétnej špekulácie.

Kant pri opise fyzických aj mentálnych odlišností medzi obyvateľmi rôznych planét Slnčnej sústavy vychádzal zo základného kritéria, ktorým bola vzdialenosť danej planéty od Slnka. Menej dokonalým a menej súmerným

telom disponujú obyvatelia planét bližších k Slnku, naopak elastickejšou a symetrickejšou telesnou schránkou oplývajú obyvatelia vzdialenejších planét. To isté platí pre rozumové schopnosti, preto v konečnom dôsledku Kant uvádza celú hierarchiu kozmických bytostí: najmenej dokonalí, najmenej rozumní a najmenej duševne aktívni sú obyvatelia Merkúru a Venuše, naopak telesne najdokonalejší a zároveň najrozumnejší sú obyvatelia Saturnu. Pozemšťania zaujímajú stredovú pozíciu medzi oboma krajnosťami.¹

Kant pri rozlišovaní povahy obyvateľov rôznych planét zobral okrem vzdialenosti od Slnka do úvahy aj špeciálne časové hľadisko, ktoré je dané dobou rotácie danej planéty (s čím súvisí aj dĺžka slnečného dňa). Fakt, že Jupiter a Saturn obehnú okolo svojej osi viac ako o polovicu rýchlejšie ako Zem a mnohonásobne rýchlejšie ako Merkúr či Venuša, má za následok, že obyvatelia Jupitera a Saturnu sa vyznačujú väčšou akcieschopnosťou, ľahkosťou vo vykonávaní činnosti a pracovnou efektivitou.² Na Kantových úvahách je dôležité to, že pracoval s faktorom vonkajšieho prostredia, s hierarchickým usporiadaním fyzikálnych aj mentálnych schopností a v neposlednom rade aj s myšlienkou vývoja. Možnosť výskytu mimozemských inteligentných bytostí úzko súvisí s vývojom danej planéty, ktorý smeruje k vytvoreniu vhodných podmienok pre vznik a rozvoj rozumných bytostí. V tomto smere nie je výnimkou ani ľudský druh, čo nás privádza späť na Zem.

Kant vo svojich prírodovedných spisoch, presnejšie vo svojich názoroch na povahu a históriu prírodných druhov, čerpal z diela významného vedca G. Buffona.³ Buffonovo skúmanie bolo zamerané na systematický výklad dejín prírody a podrobnú klasifikáciu druhov, ktorá vysvetľovala ich variabilitu. Dôležité a pre Kanta obzvlášť inšpiratívne bolo Buffonovo zvýraznenie vplyvu prostredia na utváranie druhov, napr. prevládajúce podnebie môže zapríčiniť rozdiely v rámci jednotlivých živočíšnych druhov, vrátane človeka. Kant si osvojil výsledky Buffonovho empirického prírodovedného výskumu, ale mal výhrady k jeho definícii druhov a odmietal názor, že rôzne rasy predstavujú rôzne druhy. Pre Kanta ľudstvo je ako druh jednotné, čo je dané spoločným pôvodom všetkých ľudí, ale ľudia sa medzi sebou môžu líšiť v dôsledku vplyvov prostredia, v ktorom žijú. Túto myšlienku

¹ Kant, I., 1909. *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*. In: Buek, O., ed. *Immanuel Kants kleinere Schriften zur Naturphilosophie*. Leipzig: Dürr'sche Buchhandlung, s. 175–177.

² Bednarczyk, A., 1995. Z dziejów idei życia we wszechświecie: Epoka oświecenia (Fontenelle, Huygens, Kant) w trzeczsetną rocznicę śmierci Christiaana Huygensa (1629-1695). *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 40(3), s. 36.

³ Bližšie pozri: Sloan, P. R., 1979. Buffon, German Biology, and the Historical Interpretation of Biological Species. *The British Journal for the History of Science* 12(2), s. 109 – 153.

Kant zakomponoval do svojej teórie ľudských rás.

Kant bol inšpirovaný Buffonom v tom, ako vysvetľoval rozmanitosť ľudských rás na celej zemeguli a ako prepájal odlišnosti vo farbe pleti, postave, povahe a ďalších daností s podmienkami, ktoré vytvára prostredie. Podnebie, ale aj charakter stravy a celkový spôsob života môže zmeniť fyzické aj duševné vlastnosti v dlhodobej perspektíve a tvarovať konkrétnu rasu. V tomto sa Kant s Buffonom výrazne zhodoval a na základe toho formuloval svoju rasovú teóriu. Rasa je podľa Kanta určená dedičnými znakmi, ktoré sa nemenia po celé generácie a k odchýlke od spoločného pôvodu došlo pod vplyvom klimatických podmienok, ktorým sa skupiny ľudí museli prispôbovať. Považoval tieto vlastnosti za vrodené a konštantné v rámci jednotlivých rás, čo bol významný odklon od Buffonovho flexibilnejšieho pohľadu na adaptáciu v prostredí. Buffon argumentoval, že druhy môžu aj degenerovať od svojej pôvodnej podoby vplyvom prostredia, čo sa môže prejavíť na ich podobe a správaní. Tieto zmeny však nemusia byť nezvratné a môže dôjsť k opätovnému progresu druhov v závislosti od prostredia. Na rozdiel od toho bol Kantov prístup rigidnejší. Podľa neho niektoré vlastnosti rás pretrvávajú aj napriek zmenám v prostredí. Rasové rozdiely sú podľa Kanta určené už v zárodku každej rasy a aj keď sú do istej miery ovplyvniteľné prostredím, nie sú úplne flexibilné.

Jadro Kantových názorov o ľudských rasách z jeho kritického obdobia sa nachádza v spisoch *O rozdielnych rasách ľudí* (1775),⁴ *Definícia pojmu ľudskej rasy* (1785)⁵ a *O využití teleologických princípov vo filozofii* (1785).⁶ V týchto prácach nadväzuje na svoje názory z predkritického obdobia (zaznamenané napríklad v prednáškach s názvom *Fyzická geografia*) a skúma v nich pojem rasy, klasifikáciu ľudských rás na základe biologických, geografických a kultúrnych charakteristík ako aj aplikovateľnosť pojmu účelnosti v rámci skúmanej prírodovednej problematiky.

Kant sa nazdával, že ľudia – aj keď rasovo odlišní – patria k jednému biologickému druhu, pretože môžu mať navzájom plodné potomstvo. Rozdiely medzi rasami sú podľa neho výsledkom dlhodobého pôsobenia geografických a klimatických podmienok. Kant vymedzoval pojem rasy na základe dedičných vlastností, ktoré sú prenášané z generácie na

⁴ Kant, I., 1912. Von den verschiedenen Rassen der Menschen. In: Kant, I. *Naturwissenschaftliche Schriften. Sämtliche Werke*. Zweiter Band. Leipzig: Insel Verlag, s. 579 – 597.

⁵ Kant, I., 1912. Bestimmung des Begriffs einer Menschenrasse. In: Kant, I. *Naturwissenschaftliche Schriften. Sämtliche Werke*. Zweiter Band. Leipzig: Insel Verlag, s. 599 – 618.

⁶ Kant, I., 1873. Über den Gebrauch teleologischer Principien in der Philosophie. In: Kant, I. *Vermischte Schriften und Briefwechsel*. Berlin: Heimann's Verlag, s. 143 – 175.

generáciu. Rasy v tomto ponímaní sú stabilnými skupinami ľudí, ktoré sa navzájom odlišujú fyzickými a mentálnymi vlastnosťami. Kant uvádzal rôzne kritériá, podľa ktorých možno identifikovať rasu, vrátane farby pleti, tvaru tela a ďalších fyzických znakov. Hovoril o štyroch hlavných ľudských rasách: bielej, čiernej, mongolskej (hunskej alebo kalmyckej) a hinduistickej. O každej z nich platí, že má svoje špecifické fyzické a mentálne vlastnosti, ktoré sú v zásade dedičné, ale aj ovplyvnené prostredím. Kant popisoval, ako klimatické a geografické faktory vplyvajú na fyzické a mentálne vlastnosti ľudí v konkrétnych oblastiach Zeme. Tvrdil napríklad, že teplé podnebie má za následok lenivosť ľudí, zatiaľ čo chladná klíma naopak podporuje ich pracovitosť. Treba poznamenať, že podľa Kanta nie všetky rozdiely medzi ľuďmi sú dostatočne významné na to, aby smerovali k sformovaniu osobitnej rasy. Kant si okrem toho všimal, ako sa dedičné vlastnosti medzigeneračne prenášajú a ako sa menia v závislosti od prostredia. Rasové rozdiely medzi ľuďmi neostávajú čisto v rovine ich biologického bytia, ale ovplyvňujú tiež sociálnu stratifikáciu a kultúru spoločnosti. Niektoré rasy sú podľa Kanta prirodzene predurčené na určité úlohy a postavenie v spoločnosti, medzi rasami existuje hierarchia – niektoré rasy sú na základe svojich vlastností nadradené iným. V tom sa javí aj teleologický moment Kantovho uvažovania. Rozmanitosť mapoval Kant na úrovni prirodzených vlôh, ale následne aj v oblasti kultúry.⁷

Pre Kanta bolo dôležité pracovať s pojmom účelnosti. Obhajoval použitie teleologických princípov v prírodných vedách. Zdôvodňoval, že aj keď sú sily prírody nepochopiteľné, je legitímne používať princíp účelnosti ako heuristický nástroj pri skúmaní prírody. Kant navyše zdôrazňoval, že teleologické princípy nie sú dôležité iba vo filozofickej reflexii prírodných vied, ale aj v morálke a filozofii. Tvrdil, že účelnosť je nevyhnutná pre pochopenie prírody a ľudského správania. Rozlišoval medzi prirodzenou teleológiou (prírodoveda), teleológiou slobody (morálka) a teleológiou prírody vzhľadom na konečný účel slobody (transcendentalná filozofia). Úvahy o účelnosti napokon rozvinul vo svojej *Kritike súdnosti*, v ktorej podrobnejšie rozpracoval jednotlivé formy účelnosti. V neposlednom rade Kant uplatnil teleologizujúci prístup vo svojej filozofii dejín.⁸

⁷ Kyslan, P., 2017. Kantovo svetoobčianstvo ako výzva pre súčasnosť. *Studia Philosophica Kantiana* 6(1), s. 29.

⁸ Hüning, D., 2015. Kant a téza o doux commerce. O vzťahu obchodného ducha, práva a mieru v Kantovej filozofii dejín. *Studia Philosophica Kantiana* 4(1), s. 27 – 29.

II.

Pri hľadaní zdroja rozmanitosti biologických druhov (platí to aj pre ľudské rasy) Kant pracoval s myšlienkou vývoja organizmov a vo všeobecnosti akcentoval časové hľadisko. Napokon, temporalita hrala dôležitú úlohu už v jeho *Všeobecných dejinách prírody a teórii nebies*. Týkalo sa to ako rozvoja anorganických (vesmír, Slnčná sústava, Zem), tak aj organických súcien (živá príroda, zvieratá človek). Kľúčovou otázkou však je, čo je motorom vývoja organizmov. V tomto nebol Kant ani mechanicismom, ale na druhej strane ho ani vonkoncom nemožno považovať za priameho predchodcu Darwinovej myšlienky evolúcie biologických druhov prirodzeným výberom. Kant naopak uvažoval v kategóriách teleologického vysvetlenia vývoja druhov, i keď myšlienku účelnosti v kritickom období, hlavne v *Kritike súdnosti*, výrazne modifikoval v porovnaní s predkritickými spismi. Vývoj podľa Kanta nemôže byť slepý, podriadený náhode. V tom, ako sa príroda vyvíja, sa zračí účel a naplnenie určitých dispozícií. Kant však nehovorí, že je účel v prírode hmatateľne prítomný, zdôvodňuje skôr názor, že teleologické uvažovanie je regulatívnym vo vzťahu k tomu, ako chápeme prírodu, resp. ako ju vôbec môžeme či musíme chápať.

Vývoj a účelnosť sú u Kanta dve strany jednej mince. Kant sa pokúšal vysvetľovať javy s ohľadom na ich účelnosť a konečný cieľ, avšak bez toho, aby spravil krok späť k aristotelovskému pojmu účelovej príčiny. Jeho uvažovanie vykazovalo prvky teleologického rámca, keďže v *Kritike súdnosti* okrem iného skúmal usporiadanie živých bytostí, pričom zastával názor, že prírodné súcna obsahujú účel, ktorý usmerňuje ich rozvoj a podmieňuje ich samotnú existenciu. Nič v organizme nie je bezúčelné, všetko je účelne, organicky prepojené. Je potrebné pripomenúť, že jednotu organizmov „chápe Kant teleologicky. Procesy a štruktúry v organizmoch zo svojej podstaty vyžadujú odkaz na cieľ alebo účel, ktorý sa prostredníctvom nich dosahuje. Týmto cieľom je celý organizmus, ktorý je buď reprodukováný, produkováný alebo udržiavaný štruktúrou alebo procesom“.⁹ V tejto súvislosti sa ponúka otázka, ako sa ku kantovskému teleologickému vysvetleniu stavia evolučná biológia, vychádzajúca z učenia Lamarcka a Darwina. Pre prívržencov Kantovej filozofie je výzvou zladíť myšlienku náhodných mutácií v evolučnom procese prirodzeného výberu biologického druhov s pojmom vnútorných účelov.

E. Mayr pripomína, že hoci Kant je niekedy považovaný za predchodcu Darwina, nie je to obhájitelné stanovisko. Kantovi bránila rozvinúť

⁹ Kolb, D., 1992. Kant, Teleology, and Evolution. *Synthese* 91(1 – 2), s. 12.

evolučnú teóriu skutočnosť, že podobne ako väčšina bádateľov 18. storočia chápal biologické druhy esencalisticky, rozvoj druhov podľa neho súvisel skôr s rozvinutím ich vrozených schopností. Nebol preto pripravený akceptovať prirodzený výber ako podstatný faktor. Kant sa prikláňal k názoru, že druhy sú od seba jasne ohraničené a nie je možné sa dostať od jedného druhu k druhému ničím takým, ako je evolúcia. Všeobecne povedané Kant „nevyriešil konflikt medzi diskontinuitou druhov a kontinuitou vo vesmíre, ktorý vyjadril vo svojej kozmológii a vo svojom príklone k Veľkej reťazi bytia. Zdanlivý konflikt medzi čisto mechanickými zákonmi fyziky a chémie a dokonalou adaptáciou všetkých organizmov, ktorá si zrejme vyžadovala stvoriteľský akt ad hoc, predstavovali pre Kanta dilemu, ktorú nedokázal vyriešiť“.¹⁰ Napriek tomu Kant svoju mierou prispel k formovaniu intelektuálneho prostredia, ktoré napomohlo vzniku a rozvoju evolučnej teórie v 19. storočí, prinajmenšom v tom zmysle, že si kládol dobré otázky a kriticky prekonával staršie názory na usporiadanie a vývoj prírodných organizmov.

Jedným z prvých, kto podrobne preskúmal otázku, či môžeme Kanta považovať za predchodcu darwinovskej evolučnej teórie, bol A. O. Lovejoy. Dôkladne analyzoval tie pasáže Kantových spisov z kritického obdobia, ktoré rôzni interpretátori a historici považovali za potvrdenie Kantovho evolucionistického uvažovania (recenzia Moscatiho práce o vzpriamenom postoji človeka (1771), dvojica textov venovaných rasevej koncepcii (1775, 1785), recenzia Herderových *Ideí* (1785), *Domnelý začiatok ľudských dejín* (1786), *O využití teleologických princípov vo filozofii* (1788), *Kritika súdnosti* (1790), *Antropológia z pragmatického hľadiska* (1798)). Výsledok Lovejoyovho skúmania bol však jednoznačne negatívny – hoci mal Kant veľmi blízko k uvažovaniu o prírodných druhov z pohľadu ich vývoja, neprejavil záujem podporiť hypotézu transformácie druhov, ktorá je pre evolučnú koncepciu kľúčová.¹¹ Lovejoy dokonca hovoril o rezíduách scholastického uvažovania u Kanta, ktoré mu bránili akceptovať obraz meniacej sa, zmiešanej, spleťtej, neusporiadanej prírody, v ktorej sústavy organizmov vo vopred neurčenej miere môžu stratiť jeden súbor znakov a naopak získať iný. Podľa Lovejoya sa Kant neodpútal od túžby mať prírodu jednoznačne kategorizovanú, klasifikovanú, zorganizovanú, usporiadanú do ostro vymedzených častí, preto

¹⁰ Mayr, E., 1982. *The Growth of Biological Thought: Diversity, Evolution, and Inheritance*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, s. 339.

¹¹ Lovejoy, A. O., 1968. Kant and Evolution. In: Glass, B., ed. *Forerunners of Darwin, 1745 – 1859*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, s. 205 – 206.

aj keď sa z novších vedeckých tendencií svojej doby naučil, že veda sa zaoberá procesmi a predovšetkým genetickými procesmi, táto scholastická stránka jeho mysle mu bránila v tom, aby tento princíp dôkladne uplatnil v biológii. Bol pripravený zísť ďaleko po ceste evolucionizmu, ale pripustiť, že organizmy [...] boli natolko plastické, že samotné archetypálne črty druhov by sa, v rámci hry bežných environmentálnych agentúr, mohli v minulosti meniť – to už bolo priveľa!¹²

Veľmi zaujímavý text, ktorý si Lovejoy pre svoje analýzy vyberá, sa nachádza v Kantovej *Antropológii z pragmatického hľadiska*. Malo údajne ísť o pozoruhodné potvrdenie Kantovho evolučného prístupu k vývoju druhov, v ktorom dokonca naznačuje možnosť druhovej transformácie. Ide o poznámku z poslednej podkapitoly práce, v ktorej Kant odvíja svoje úvahy od otázky, aký „účel by mohla mať príroda v tom, že umožňuje dieťaťu prísť na svet s hlasným plačom, ktorý je v surovom stave prírody pre dieťa a matku mimoriadne nebezpečný?“¹³ Plač by totiž mohol privolať ľudskému životu nebezpečných predátorov. Na rozdiel od človeka v súčasnom vývojovom štádiu však žiadne zvieracie mláďa neohlasuje svoj príchod na svet plačom, a to sa zdá byť prospešné pre zachovanie druhu, napĺňa to svoj účel. Kant však uvažuje, či by prvotné štádium divokosti (absencie kultúry) nemohlo byť aj u zvierat, podobne ako to bolo pri ľuďoch, nahradené druhým štádiom, v ktorom obaja rodičia dosiahli kultúru umožňujúcu život v domácnosti. Lenže v skutočnosti nevieme, akým spôsobom alebo prostredníctvom akých príčin príroda prispela k takému vývoju. Kant pokračuje ešte ďalej k myšlienke „či by po tej istej druhej epoche vo veľkých prirodzených revolúciách nemohla nasledovať tretia, v ktorej orangutan alebo šimpanz vyvinuli orgány, ktoré slúžia na chôdzu, dotýkanie sa predmetov a rozprávanie do štruktúry ľudských foriem, v ktorých vnútri sídli orgán na používanie mysle a ktoré sa postupne rozvíjajú prostredníctvom sociálnej kultúry“.¹⁴ Do akej miery sa tu otvára možnosť druhovej transformácie od ľudoopov k ľuďom súčasného typu? Je potrebné poznamenať, že v citovanej pasáži sa netvrdí, že ľudský druh sa vyvinul z orangutanov alebo šimpanzov. Kant naznačuje iba možnosť, že dôjde k postupnej premene a antropoidné zvieratá následne získajú orgány či schopnosti, ktorými disponuje človek. Nehovorí sa tu o minulosti vývoja druhov, ale o možnej budúcnosti. Zdá sa, že Kant naráža na dobové teologicko-metafyzické koncepcie vývoja druhov (napr. u Ch. Bonneta),

¹² Ibid., s. 185.

¹³ Kant, I., 2000. *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*. Hamburg: Felix Meiner Verlag, s. 265.

¹⁴ Ibid.

ktorý je vtesnaný do určitých etáp, pričom na otázku, ako prebieha prechod od jednej etapy k druhej, Kant odpoveď nemá. Inak povedané, Kantove úvahy nie sú dostatočné pre to, aby sme mu mohli pripísať evolučné stanovisko. Zaujímavé však je, že sa nad možnosťou orgánovej premeny vôbec zamyslel, ako aj to, že zvažoval úlohu spoločenských a kultúrnych aspektov vo vývine druhov.

To, čo spája Kanta s modernými biológmi, je ako odmietnutie vitalizmu, tak aj nesúhlas s chápaním živých organizmov ako strojov, ktorých procesy, funkcie a činnosti by boli vysvetliteľné čisto fyzikálno-chemickými prostriedkami. Kant a neskôr aj evoluční biológovia sa odklonili od mechanistického chápania živej prírody, to však neznamená, že v nej postulovali záhadné, neprirodzené či nadprirodzené sily. Ak odhliadneme od terminologických rozdielov a od stupňa rozvoja biológie ako vedy, moderní biológovia podobným spôsobom ako Kant „zdôrazňujú skutočnosť, že organizmy disponujú mnohými vlastnosťami, ktoré nemajú vo svete neživých predmetov obdoby. Explanačná výbava fyzikálnych vied je nedostatočná na vysvetlenie zložitých živých systémov a najmä súhry medzi historicky získanými informáciami a reakciami týchto genetických programov na fyzický svet“.¹⁵ Súvisí to aj s riešením dôležitého metodologického problému redukcionizmu – biológia nie je redukovateľná na fyziku či chémiu a aj keď je s nimi plne kompatibilná, v systéme vied zaujíma autonómne postavenie. Nefyzikalistickým pohľadom sa Kant díval aj na problematiku ľudských rás.

III.

Z dnešného uhla pohľadu boli mnohé Kantove poznámky, týkajúce sa rôznorodosti rás, vyslovene rasistické, a teda vysoko problematické. Treba však tiež brať do úvahy to, že aj iní myslitelia 18. storočia – osvietenských filozofov nevynímajúc – vyjadrovali podobné názory ako Kant. Myšlienka vrodenej odlišnosti medzi ľudskými rasami, ktorá na vrchol hierarchie kládla (bielu) európsku rasu, nebola v dobovom kontexte vôbec výnimočná, a to ani u popredných vzdelancov. Kant nebol v žiadnom prípade jediný, kto považoval domorodých obyvateľov Afriky, Ázie či Ameriky za menej schopných rozvíjať sa v intelektuálnom aj mravnom zmysle. Prirodzene, u Kanta sa prejavuje disproporcía medzi jeho názormi na ľudské rasy a jeho etikou, ktorá je

¹⁵ Mayr, E., 1982. *The Growth of Biological Thought: Diversity, Evolution, and Inheritance*, ibid., s. 52.

kompatibilná s myšlienkou dôstojnosti každej (rozumnej) ľudskej bytosti a je v prvom rade postavená na univerzálnej platnosti mravného zákonodarstva, bez akýchkoľvek relativizujúcich vymedzení. Týka sa to spleťtého vzťahu medzi Kantom ako prírodovedcom, geografom, učiteľom, príslušníkom určitej spoločenskej triedy či empirickým pozorovateľom sveta na jednej strane a Kantom ako kritickým filozofom a etikom na strane druhej. Kant však postupom času, hlavne v súvislosti s precizovaním etickej koncepcie, svoje rasistické názory potláčal do úzadia, hoci sa ich celkom nezbavil. Otázkou ostáva, do akej miery a v akom smere sa menili Kantove názory na hierarchiu medzi ľudskými rasami. O. Eberl prišiel k záveru, že Kantov chápanie rasy prešlo viacerými transformáciami:

Začína sa klimaticko-teoretickou kategorizáciou extrémov a hierarchiou pôvodu rôznych rás, prechádza k nehierarchickému konceptu rasy a napokon dospieva k pojmu, ktorý teleologicky identifikuje aktivitu ako charakteristiku a používa ju na potvrdenie mocenských vzťahov a odlišností v politickom svete. Akokoľvek problematická môže byť tretia a posledná verzia, neznamená to potvrdenie týchto vzťahov.¹⁶

Interpretátori Kantovho vedeckého a filozofického diela sa líšia v otázke, do akej miery je výrazný rozpor medzi Kantovým rasizmom a jeho etickým a politickým učením, resp. ako a či je vôbec možné tento rozpor odstrániť. Do akej miery sa Kant v poslednej fáze svojej tvorby dokázal odpútať od svojich rasistických konceptov v prospech myšlienky univerzalizmu a kozmopolitizmu, v ktorom sa rasové rozdiely stierajú? P. Kleingeld prízvukuje, že v poslednej dekáde svojej tvorby Kant, pokiaľ sa vôbec o celej veci vyjadroval, upustil od hierarchického usporiadania ľudských rás a diskusiu o rasách pripúšťal výhradne v rámci fyziologických úvah, bez ďalších rasistických dôsledkov v mravnom či politickom zmysle.¹⁷

Na rozdiel od P. Kleingeld patrí medzi najväčších skeptikov R. Bernasconi, ktorý na základe analýzy mnohých tvrdení v Kantových autorských textoch ako aj v zápisoch z Kantových prednášok prichádza k záveru, že Kantovo rasistické uvažovanie pretrvávalo počas všetkých období jeho tvorby aj napriek univerzalistickej povahe Kantovej etiky.

¹⁶ Eberl, O., 2019. Kant on Race and Barbarism: Towards a More Complex View on Racism and Anti-Colonialism in Kant. *Kantian Review* 24(3), s. 407.

¹⁷ Bližšie pozri: Kleingeld, P., 2007. Kant's Second Thoughts on Race. *The Philosophical Quarterly* 57(229), s. 573 – 592.

Na to, aby bolo možné jednoznačne tvrdiť, že Kant na sklonku života svoje rasistické postoje zmiernil alebo dokonca odstránil, neexistujú presvedčivé dôkazy. Podľa Bernasconiho nemá koncepcia rasovej hierarchie v Kantovej antropológii iba akési okrajové postavenie, preto je iluzórne hovoriť o jej neskoršej revízii. O to vypuklejším sa javí rozpor, medzi Kantovým rasizmom a jeho eticko-politickou teóriou, ktorá zdôrazňuje dôstojnosť a rozumnosť všetkých ľudských bytostí. Nemá zmysel tento zjavný rozpor ignorovať a umelo oddeľovať Kantovu antropológiu od jeho etiky. Takisto je trúfalé predpokladať, že si Kant protirečenie vo svojom diele uvedomil a ak áno, že ho odstránil dištancovaním sa od idey rasovej hierarchie. V skutočnosti Kant nikdy explicitne neodmietol rasovú teóriu ako celok, mal však kritické výhrady k niektorým parciálnym historicko-spoločenským prejavom útlaku, akými boli kolonializmus a otroctvo, resp. obchod s otrokmi. Ani v tomto prípade to preň neznamenalo priame popretie myšlienky nadradenosti európskej rasy. Ide len o to, že „Kantov osobitý druh kozmopolitizmu mal vplyv na to, ako sa díval na otroctvo, ale neznamená to radikálnu premenu v jeho pohľade na rasu ako takú“.¹⁸ Nemožno teda hovoriť o Kantovom uvedomení si povahy a sily protirečenia v jeho diele (ak ho vnímame ako celok), ktoré by napokon viedlo k popretiu vedeckého charakteru skúmania samotných rás a špeciálne hierarchie rás.

Problém významu rasovej teórie pre celok Kantovej filozofie prináša so sebou interpretačné výzvy. Je potrebné sa kriticky vyrovnávať s rôznymi stratégiami, ktoré sú odpoveďou na rozpor medzi Kantovou rasovou hierarchiou a jeho univerzalizmom. Od bagatelizácie problému, cez snahu nejako zladíť či syntetizovať kontradiktórické názory, prioritizovať Kantovo etické učenie nad ostatnými koncepciami, ktoré sa nachádzajú v jeho spisoch a od ktorých sa explicitne nedištancoval až po prehodnotenie Kanta ako filozofickej autority v mravnom zmysle slova z dôvodu neriešiteľnosti uvedeného sporu a Kantovho ultimatívneho zlyhania v nazeraní na človeka. Najmenej presvedčivé je chápať Kantove práce v oblasti filozofie prírodných vied (kozmológie, biológie, antropológie...) a v oblasti filozofie morálky (poznania, politiky...) ako dve na sebe nezávislé línie, ktoré nepripúšťajú prienik. Pred týmito tendenciami vystriha Ch. Mills, ktorý dokonca spochybňuje zaužívané spôsoby výkladu dejín filozofie, keďže problém otvoreného rasizmu sa týka aj iných významných filozofov, a to nielen novovekých. Kantov prípad je o to

¹⁸ Bernasconi, R., 2011. Kant's Third Thoughts on Race. In: Elden, S. – Mendieta, E., eds. *Reading Kant's Geography*. Albany, NY: SUNY Press, s. 292.

chúlостivejší v tom, že Kant je jednou z popredných tvárí osvietenstva, no ak sa preukáže, že rasistické myšlienky boli „ústredným bodom jeho myslenia, potom to zjavne znamená radikálne prehodnotenie našich zvyčajných naratívov o histórii a obsahu západnej filozofie“.¹⁹ To prirodzene naráža na odpor a smeruje k rôznym riešeniam, aby nedošlo k úplnému narušeniu prevládajúceho obrazu vývoja filozofie.

L. Allais zdôrazňuje, že namiesto márných pokusov o zosúladienie Kantovho rasizmu s jeho všeobecnou morálnou teóriou by sme si mali z celého prípadu zobrať ponaučenie. Výsledkom skúmania by malo byť prehĺbenie nášho poznania zdrojov, charakteru a vplyvu rasizmu ako takého, nielen v jeho kantovskej podobe. Pozoruhodné je, aký všadeprítomný môže byť rasizmus

v systéme presvědčení člověka a aký odolný může být voči důkazům a to až po možnost, že si člověk nevšimne zjevné rozpory vo svojom myslení. Táto možnosť je obzvlášť dramatická [...], ak nejde o hocikáku osobu, ale v skutočnosti o priekopníckeho a brilantného filozofa, ktorý explicitne uvádza morálnu teóriu o dôstojnosti všetkých ľudí, ale ktorý má zároveň taký odludštený pohľad na niektoré osoby, že si nevšimne takýto zjavný problém vo svojom myslení. A príklad rasizmu ilustruje fenomén, ktorý má širšie uplatnenie – aké ľahké je pre ľudí dehumanizovať ostatných, negatívne poznačených vecami, ktoré chceme robiť.²⁰

Kantova filozofia by teda mohla slúžiť ako prípadová štúdia určitého mravného poklesku, ktorý je opísateľný prostriedkami jeho vlastného chápania rozumu, morálky a politiky.

Nejde len o samotného Kanta. G. M. Fredrickson poukázal na dvojakú povahu osvietenského racionalizmu, na jeho „paralelné odmietanie hierarchie postavenej na náboženstve, poverách a predsudkoch a zároveň pokúšenie vytvoriť hierarchiu novú, ktorá mala byť založená na rozume vede a histórii“.²¹ Dobrým príkladom tejto osvietenskej obojakosti bol Voltaire, ktorý na jednej strane vyjadroval jednoznačné rasistické a antisemitské postoje, na strane druhej s rovnakou vehemenciou obhajoval myšlienku náboženskej tolerancie, občianskych slobôd a zrušenia otroctva. K jednej aj druhej názorovej platforme ho viedli skúsenostné, rozumové a ateistické dôvody. Podobné myšlienky za-

¹⁹ Mills, Ch. W., 2005. Kant's Untermenschen. In: Valls, A., ed. *Race and Racism in Modern Philosophy*. Ithaca, NY: Cornell University Press, s. 169.

²⁰ Allais, L., 2016. Kant's Racism. *Philosophical Papers* 45(1 – 2), s. 20.

²¹ Fredrickson, G. M., 2003. *Rasismus. Stručná historie*. Praha: BB art., s. 56 – 57.

znievajú aj v Kantovej filozofii, zvlášť v neskoršom období jeho tvorby. Na rozdiel od Kanta sa však Voltaire prikláňal k polygenetickej teórii vzniku jednotlivých rás ako osobitných druhov, ktoré majú odlišný pôvod a panuje medzi nimi trvalá nerovnosť, v tomto zmysle bol Voltairov rasizmus silnejší oproti Kantovmu chápaniu. V každom prípade príklad Voltaira ukazuje, že napätie medzi rasistickou a univerzalistickou tendenciou sa nenachádzalo iba u Kanta, ale bolo všeobecnejšie rozšírené v prostredí osvietenskej filozofie. Paradoxne tak z osvietenstva mohli vychádzať modernejšie rasové koncepcie, ale aj opačné prúdy, či už v podobe politicky motivovaného abolicionizmu, eticky podmieneného antidiskriminacionizmu alebo koncepcií univerzálneho, antirasistického humanizmu.

Osvietenský naturalizmus

zdanlivo poskytol vedecké vysvetlenie rasizmu založeného na farbe pleti a položil tak základy pre biologický determinizmus devätnásteho storočia. Zároveň však prišiel s myšlienkou rovnosti už v tomto svete a nielen iba v kráľovstve nebeskom či pred Bohom, vďaka čomu bolo možné spochybňovať spravodlivosť a racionalitu čierneho otroctva a židovskej ghettoizácie. Osvietenstvo tak dalo chápaniu rasy nový význam a silu, zároveň však umožnilo vznik pochybností, či je spravodlivé a rozumné zakladať na nej spoločenské usporiadanie a privilégia.²²

Viaceri osvietenci tomto vzdialene pripomínali starých Grékov, ktorí účasť na verejnom živote v rámci *polis* priznávali iba slobodným občanom, ale nie otrokom. Tak, ako grécka demokracia nebola určená všetkým obyvateľom gréckych mestských štátov, tak z pohľadu osvietencov môže existovať prirodzená prekážka, ktorá príslušníkom vývojovo „nižších“ ľudských rás znemožňuje ich plnú participáciu na ideáli slobody a rovnosti. Osvietenci boli presvedčení, že rovnosť medzi ľuďmi je daná tým, že sú to mysliace bytosti a sú schopné autonómne používať svoj rozum. Čo však v prípade, ak sa preukáže, že niektoré bytosti alebo skupiny bytostí či celé ľudské rasy nedisponujú rozumovou schopnosťou? Obrat k rozumu chtiac-nechtiac dal do pohybu nielen redefiníciu ľudskej rozumovej schopnosti, ale aj bližšie vymedzenie pojmu ľudskej rasy.

Osvietenci sa programovo dištancovali od tradičných argumentov k viere alebo k náboženstvu, ktoré vychádzali z rovnosti všetkých ľudí pred Bohom (chápaných ako napr. bratov v Kristovi a pod.). Etnické,

²² Ibid., s. 57.

kultúrne, spoločenské a politické ukotvenie však osvietencom (vrátane Kanta) bránilo priznať iným, „nebielym“ rasám plný štatút racionality a pripísať im schopnosť osobnostne sa rozvíjať v zmysle rozumových zásad. Odvolávali sa pritom na poznatky vtedajšej vedy, ktoré nadšene akceptovali a filozoficky interpretovali. M. Hrabovský tento prístup charakterizoval nasledovne:

Obhajcovia univerzálnej rovnosti preniesli záujem z religióznych argumentov na „prírodné“ argumenty, čo otvorilo cestu k skupinovým kategóriám. Výsledkom bolo, že osvietenský univerzalizmus sa „obohatil“ závažným rozporom: na jednej strane hlásal, že *každá* osoba zasluhuje rovnakú úctu, slobodu a rovnosť, ale na druhej strane podmienil závislosť nároku od tejto rovnosti istými *skupinovými* „vnútornými“ (mentálnymi) predpokladmi.²³

Stupňovateľnosť schopností otvára priestor pre stupňovateľnosť práv, či už je reč o ľudských alebo dokonca o mimoludských racionálnych bytostiach.

* * *

V interpretáciách Kantovej filozofie nie je bežne prítomná extrapolácia Kantovej rasovej teórie do jeho chápania mimozemských bytostí. Ponúkajú sa tu však výrazné analógie medzi Kantovým učením o ľudských rasách a hierarchizáciou obyvateľov planét Slnečnej sústavy (s možným rozšírením aj na obyvateľov mimo Slnečnej sústavy). Nejde o náhodnú analógiu, ale o prítomnosť spoločného vzorca uvažovania u Kanta, ktorého výsledkom je filozofia prírody ako v pozemskom, tak aj mimozemskom priestore. Kantove úvahy o obyvateľoch iných planét možno chápať ako tvorivé rozšírenie jeho predstáv o rozvoji duševných schopností a morálky v rôznych prostrediach.

Kantova filozofia prírody zahŕňa nielen klasifikáciu a hierarchizáciu ľudských rás, ale aj širšie chápanie rozumných bytostí v celom vesmíre. Vlastnosti príslušníkov bielej rasy (v racionálnom a mravnom zmysle) mu poslúžili ako meradlo nielen vo vzťahu k „nebielym“ rasám, ale aj k rozumným bytostiam mimozemského pôvodu. Kant predpokladal, že tieto bytosti by mohli byť hodnotené na základe podobných kritérií, čo vedie k vytvoreniu hierarchie, ktorá je pomerne komplexná a zahŕňa rôzne úrovne rozumnosti a morálnosti.

²³ Hrabovský, M., 2018. *Rasa. Rasová klasifikácia ľudí*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 152.

Hierarchia, ktorá na základe toho vzniká, je pomerne komplexná. Antropológia sa v tomto ohľade spája s trans-antropológiou, kde sa skúmajú nielen ľudské rasy, ale aj potenciálne rasy mimozemských bytostí. Kantova filozofia tak vytvára rámec pre porozumenie nielen našej vlastnej planéty, ale aj širšieho vesmíru, kde sa vlastnosti a schopnosti jednotlivých bytostí stávajú základom pre ich hodnotenie a zaradenie do kozmickej hierarchie.

Tento prístup otvára nové perspektívy pre skúmanie Kantovej filozofie, kde sa antropologické princípy aplikujú na širší kozmický kontext. Kantova práca tak môže byť vnímaná nielen ako príspevok k filozofii ľudstva, ale aj k filozofii vesmíru, kde sa ľudské a mimozemské bytosti hodnotia na základe spoločných kritérií rozumnosti a morálnosti. Tento trans-antropologický prístup umožňuje hlbšie pochopenie Kantovej filozofie prírody a jej aplikácie na rôzne formy života v celom vesmíre.

Bibliografia

- Allais, L., 2016. Kant's Racism. *Philosophical Papers* 45(1 – 2), s. 1 – 36.
- Bednarczyk, A., 1995. Z dziejów idei życia we wszechświecie: Epoka oświecenia (Fontenelle, Huygens, Kant) w trzechsetną rocznicę śmierci Christiaana Huygensa (1629 – 1695). *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 40(3), s. 7 – 48.
- Bernasconi, R., 2011. Kant's Third Thoughts on Race. In: Elden, S. – Mendieta, E., eds. *Reading Kant's Geography*. Albany, NY: SANY Press, s. 291 – 318.
- Eberl, O., 2019. Kant on Race and Barbarism: Towards a More Complex View on Racism and Anti-Colonialism in Kant. *Kantian Review* 24(3), s. 385 – 413.
- Fredrickson, G. M., 2003. *Racism. Stručná historie*. Praha: BB art.
- Hrabovský, M., 2018. *Rasa. Rasová klasifikácia ľudí*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- Hüning, D., 2015. Kant a téza o doux commerce. O vzťahu obchodného ducha, práva a mieru v Kantovej filozofii dejín. *Studia Philosophica Kantiana* 4(1), s. 25 – 36.
- Kant, I., 1909. *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*. In: Buek, O., ed. *Immanuel Kants kleinere Schriften zur Naturphilosophie*. Leipzig: Dürr'sche Buchhandlung.

- Kant, I., 2000. *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- Kant, I., 1912. Bestimmung des Begriffs einer Menschenrasse. In: Kant, I. *Naturwissenschaftliche Schriften. Sämtliche Werke. Zweiter Band*. Leipzig: Insel Verlag, s. 599 – 618.
- Kant, I., 1873. Über den Gebrauch teleologischer Principien in der Philosophie. In: Kant, I. *Vermischte Schriften und Briefwechsel*. Berlin: Heimann's Verlag, s. 143 – 175.
- Kant, I., 1912. Von den verschiedenen Rassen der Menschen. In: Kant, I. *Naturwissenschaftliche Schriften. Sämtliche Werke. Zweiter Band*. Leipzig: Insel Verlag, s. 579 – 597.
- Kleingeld, P., 2007. Kant's Second Thoughts on Race. *The Philosophical Quarterly* 57(229), s. 573 – 592.
- Kolb, D., 1992. Kant, Teleology, and Evolution. *Synthese* 91(1 – 2), s. 9 – 28.
- Kyslan, P., 2017. Kantovo svetoobčianstvo ako výzva pre súčasnosť. *Studia Philosophica Kantiana*, 6(1), s. 29 – 39.
- Lovejoy, A. O., 1968. Kant and Evolution. In: Glass, B., ed. *Forerunners of Darwin, 1745 – 1859*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, s. 173 – 206.
- Mayr, E., 1982. *The Growth of Biological Thought: Diversity, Evolution, and Inheritance*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Mills, Ch. W., 2005. Kant's *Untermenschen*. In: Valls, A., ed. *Race and Racism in Modern Philosophy*. Ithaca, NY: Cornell University Press, s. 169 – 193.
- Sloan, P. R., 1979. Buffon, German Biology, and the Historical Interpretation of Biological Species. *The British Journal for the History of Science* 12(2), s. 109 – 153.

prof. PhDr. Eugen Andreanský, PhD.

Pavol Jozef Šafárik University in Košice

Faculty of Arts

Department of Philosophy

Košice, Slovakia

e-mail: eugen.andreansky@upjs.sk

ORCID ID: 0000-0002-9899-9961

Príspevok je súčasťou riešenia grantovej úlohy APVV-20-0583 *Možné svetý a modality: súčasné filozofické prístupy*.